

Modeling the roadmap for the realization of a new Islamic civilization through the pathway of the second Phase of the revolution using the Interpretive structural modeling (ISM) method

Ata'ollah Rafi'ei Atani *

Received: 2020/10/06

Soroosh Fayaz **

Accepted: 2021/04/16

Reza Zabihi ***

Abstract

From the Supreme Leader of the Revolution's Perspective, the necessary condition for the correct goal-setting and direction of societies is the existence of an orderly and organized basis and thought. Creating a new Islamic civilization and getting prepared for the rise of the great sun of Welayah [Imam Mahdi], is the great ideal of the Islamic Revolution. The problem is to determine the components of the new Islamic civilization and draw a roadmap for its realization in the form of a specific model. In this research, initially, using in-depth study and analysis of contents of the Supreme Leader of the Revolution's directions in the field of civilization along with studying the Statement of The Second Phase of the Revolution and investigating other studies in the field, the components for drawing a roadmap for the realization of modern Islamic civilization were determined as follows: being based on Islamic philosophy and religiosity, hope and trust in the divine promise, spiritual and moral growth and self-refinement, having a strong will, striving and revolutionism, having a suitable culture and lifestyle, science and technology, advanced resistive economy, key consequences, national power and dignity as well as international prestige, and modeling of Islamic society. In the next stage, using Interpretive Structural Modeling (ISM) method, the mentioned components were classified in six levels and the roadmap for the realization of a new Islamic civilization was modeled.

Keywords: new Islamic civilization, the Statement for the Second Phase of the Revolution, Civilization, Socialization, Interpretive structural modeling, ISM.

.....
* Assistant Professor of Economic Development Engineering, Iran University of Science and Technology, Tehran, Islamic Republic of Iran
rafieiatani@iust.ac.ir 0000-0002-2965-3596

** Master of Executive Management, Iran University of Science and Technology, Tehran, Islamic Republic of Iran, (Corresponding Author)
sorooshf@chmail.ir 0000-0002-5692-5569

*** Master of Executive Management, Payame Noor University of Garmsar, Garmsar, Islamic Republic of Iran
r.z.iran@chmail.ir 0000-0002-9315-2112

مدل سازی نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی از گذرگاه گام دوم

انقلاب با رویکرد مدل سازی ساختاری - تفسیری (ISM)

عطاءاله رفیعی آتانی *

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۵

سروش فیاض **

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۱/۲۷

رضا ذبیحی ***

چکیده

از منظر رهبر معظم انقلاب شرط لازم برای هدف گذاری و جهت دهی صحیح جوامع، وجود یک مینا، تفکر و اندیشه منظم و مدون است. طی هدف گذاری تصریح شده توسط معظم له در بیانیه گام دوم انقلاب، آرمان بزرگ انقلاب اسلامی ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحناfade) است. مسأله پیش رو تعیین مؤلفه های تمدن نوین اسلامی و ترسیم نقشه راه تحقق آن در قالب یک مدل مشخص است. در این پژوهش با مطالعه عمیق و تحلیل محتوای اوامر حکیمانه رهبر معظم انقلاب در حوزه تمدن سازی، بیانیه گام دوم انقلاب و پژوهش های صورت گرفته در این حوزه، مؤلفه های ترسیم کننده نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی از گذرگاه گام دوم انقلاب در چهل سال دوم از حیات طیبه اش بدین شرح تعیین گردید: ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین پایگی، امید و اعتماد به وعده الهی، رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی، اراده، مجاهدت و انقلابی گری، فرهنگ و سبک زندگی، علم و فناوری، اقتصاد مقاومتی پیشرفته، پیامدهای کلیدی، قدرت و عزت ملی و اعتبار بین المللی، الگوسازی جامعه اسلامی. در مرحله بعد با روش مدل سازی ساختاری - تفسیری (ISM)، مؤلفه های مذکور در شش سطح دسته بندی و با تعیین روابط علت و معلولی بین آنها، نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی از گذرگاه گام دوم انقلاب مدل سازی شده است.

واژگان کلیدی: تمدن نوین اسلامی، گام دوم انقلاب، تمدن سازی، جامعه پردازی، مدل سازی ساختاری - تفسیری، ISM

* استادیار مهندسی پیشرفت اقتصادی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

rafieiatani@iust.ac.ir

 0000-0002-2965-3596

** دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، جمهوری اسلامی

ایران، (نویسنده مسئول).

sorooshf@chmail.ir

 0000-0002-5692-5569

*** دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه پیام نور گرمسار، گرمسار، جمهوری اسلامی ایران.

r.z.iran@chmail.ir

 0000-0002-9315-2112

مقدمه

راه رسیدن به صراط مستقیمی که انسان را به مقصد آفرینش رسانده و سرآغازی برای زندگی اصلی بشر و حیات مطلوب بشر است چیست؟ رهبر معظم انقلاب این نقطه آرمانی را تمدن نوین اسلامی تعریف کرده و آن را هدف نهایی انقلاب اسلامی و هر مسلمان دانسته و مراحل تحقق آن را در پنج مرحله تشریح کرده‌اند. مسیری که با گذران چهل سال نخست انقلاب اسلامی، دو مرحله نخست آن محقق شده و اکنون در پیچ و خم تحقق سه مرحله دیگر آن هستیم. از این رو رهبر معظم انقلاب در طلیعه دهه پنجم از حیات شجره طیبه انقلاب اسلامی، بیانیه «گام دوم انقلاب» را که به مثابه منشوری برای «دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» بوده و «فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی» را رقم می‌زند، ابلاغ نمودند؛ گامی که انقلاب را به آرمان بزرگش نزدیک خواهد کرد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷).

انقلاب اسلامی با این افق اتفاق افتاد که زمین بازی را برای بشریت عوض کند؛ بنابراین ضرورت داشت تا یک مدل اسلامی و بشری به وسعت بشریت، و نه فقط برای ایران ایجاد شود (کوشکی، ۱۳۹۲، ص ۱۰۵). از این رو شناسایی عوامل سازنده این مدل تمدن‌سازی و تأثیر آن‌ها بر هم حائز اهمیت است. در این باره پژوهش‌های متنوعی جهت شناسایی مؤلفه‌های ایجاد تمدن نوین اسلامی انجام شده، اما ارتباطات بین آن‌ها و نقشه راه مدنظر، مدل‌سازی نشده است. حال آنکه با ابلاغ بیانیه گام دوم، تدقیق نقشه راه در چهل سال دوم از حیات جمهوری اسلامی ضرورت می‌یابد.

از این رو تمرکز این پژوهش بر شناسایی عوامل سازنده و مدل‌سازی نقشه راه تشکیل تمدن نوین اسلامی است. مدلی که به کمک آن بتوان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مؤلفه‌های تشکیل و توسعه تمدن نوین اسلامی را بررسی و ضمن ارزیابی وضع موجود، از آن در جهت برنامه‌ریزی و اقدام استفاده کرد.

۱- پیشینه پژوهش

پیشینه‌های تحقیق انجام شده در خصوص موضوع پژوهش در قالب جدول ۱ ارائه می‌شود:

جدول (۱). پیشینه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	زمان اجرا	یافته‌های پژوهش
۱	عنوان تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه‌ای (چیستی و چگونگی تکامل تمدنی جمهوری اسلامی ایران) (بهمنی، ۱۳۹۳)	۱۳۹۳	<ul style="list-style-type: none"> ○ ارکان تمدن اسلامی: ایمان، عقل و نقل توأمان، نوگرایی، مجاهدت و عدم وابستگی و عزت‌مندی ○ اهداف تمدن اسلامی: پیشرفت مادی و رشد و توسعه و اعتلای اقتصادی دنیای اسلام، ارتقای علم و فناوری، برقراری عدالت اجتماعی، اعتلای معنویت و اخلاق و تبیین و تحقق زندگی مطلوب اسلامی ○ الزامات حرکت تمدنی جمهوری اسلامی ایران: بخش الزامات تمهیدی (الف: تولید فکر و علم؛ ب: پرورش نیروی انسانی) و الزامات کارکردی (الف: نظام سازی و تعالی الگوی مدیریت؛ ب: اصلاح سبک زندگی و رفتار اجتماعی)
۲	واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (اکبری و رضایی، ۱۳۹۴)	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> ○ شاخصه‌های تمدن اسلامی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب: ○ شاخصه‌های عام (قدیمی) شامل موارد محوریت قوانین قرآن، ایمان، خردورزی، علم، اخلاق، مجاهدت، حکومت مردمی، پرهیز از تحجر، ایجاد رفاه عمومی، استقرار عدالت و دوری از اقتصاد مبتنی بر ربا و تکاثر ○ شاخصه‌های نوین تمدن اسلامی شامل موارد تلاش، کار و ابتکار(اخلاقیت)، رسانه‌های مدرن، هنر و سینما، بهبود روابط بین‌الملل و صدور احکام فقهی متناسب با نیازهای نوین

جدول (۱). پیشینه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	زمان اجرا	یافته‌های پژوهش
			بشر
۳	مبانی و مولفه‌های تمدن نوین اسلامی با تاکید بر اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی (خاری‌آرانی و علی‌اکبرزاده‌آرانی، ۱۳۹۴)	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> ○ مولفه‌های ایجاد و اعتلای تمدن: نظام ارزشی، شهرنشینی، قانون‌مداری و حکومت ○ مولفه‌های تمدن اسلامی: دین‌مداری، امت‌سازی، حکومت، قانون‌مداری و امنیت ○ مولفه‌ها و شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی از دیدگاه رهبری: کرامت انسانی، علم و معرفت، عدالت‌گستری، عزت، ولایت، آزادی، استقامت و مقاومت، اصلاح‌طلبی، استقلال، اخلاق عمومی و رفتار اجتماعی ○ الزامات تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر رهبر معظم انقلاب: ایمان، عمل به تعالیم قرآن، اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت اسلامی، پرهیز از سطحی‌نگری و پرهیز از تقلید از غرب ○ راهبردهای تحقق تمدن نوین اسلامی: تولید فکر و پرورش انسان
۴	عوامل و زمینه‌های احیاء تمدن اسلامی در گفتار رهبر معظم انقلاب (اشکواری و موسوی، ۱۳۹۴)	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> ○ ابعاد تمدن اسلامی: پیشرفت در علم، اخلاق، عدالت، رفاه عمومی، اقتصاد، عزت و اعتبار بین‌المللی، استقلال سیاسی و در کنار آنها پیشرفت در جنبه معنوی و الهی یعنی عبودیت و تقرب به خدای متعال
۵	مدل‌سازی تحقق تمدن نوین اسلامی به کمک شبکه‌سازی اجتماعی (سمسار و کریمی، ۱۳۹۴)	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> ○ ویژگی‌های حرکتی تمدن نوین اسلامی: آرمان‌گرایی، تقید به اصول، اصلاح‌گری، مردمی بودن، نوگرایی، انعطاف‌پذیری، اتکا به خرد جمعی، تأثیر و تأثر در سطح جهانی،

جدول (۱). پیشینه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	زمان اجرا	یافته‌های پژوهش
			آرمانگرایی، تقید به اصول و جایگاه رهبری
۶	بایسته‌های سیاسی تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره) (زمانی‌محبوب، ۱۳۹۵)	۱۳۹۵	○ الزامات حرکت به سوی تمدن الهی و اسلامی: عمل به اسلام و قرآن، پیوند دین و سیاست، تأسیس حکومت اسلامی بر مبنای ولایت فقیه، حفظ استقلال مسلمانان و نفی سلطه مستکبران، نقد تمدن غرب، آزادی و وحدت مسلمین و تشکیل امت واحده
۷	مؤلفه‌های نیل به تمدن نوین اسلامی در آثار و اندیشه‌ی امامین انقلاب اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (خزائی، خسروی و رجبی‌دوانی، ۱۳۹۶)	۱۳۹۶	○ عوامل ایجاد کننده تمدن نوین اسلامی: ایجاد خودباوری و اعتماد به نفس در جامعه، توجه به دین، مبنای قرار دادن و کشف تلفیق علم و وحی، جامعه‌سازی، پایه‌گذاری قانون، توجه به جایگاه علم و تولید آن، توجه ویژه به نقش و کارکرد علوم انسانی و اسلامی سازی آن و آزادی فکر و اندیشه ○ مؤلفه‌های مشترک تمدن اسلامی: جهاد، قانون‌گرایی، آزادی و آزاداندیشی، اخلاق، تولید علم و وحدت
۸	تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری (فرزانه، خیاط و صفریور، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	○ عوامل ایجاد این تمدن نوین اسلامی: عوامل باطنی و عوامل ظاهری ○ عوامل باطنی ایجاد تمدن نوین اسلامی: ایمان و مکتب، رهبری و امکانات ○ عوامل ظاهری تمدن نوین اسلامی: ○ الف: اجتماع: مدارا، رفق و سازش، عدالت محوری، مبارزه با سنت‌های غلط اجتماعی و فرهنگ حاکم بر جامعه

جدول (۱). پیشینه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	زمان اجرا	یافته‌های پژوهش
			<ul style="list-style-type: none"> ○ ب: فردی؛ کرامت انسانی، اخلاق گرایی، جهان بینی و آرمان، علم و دانش اندورزی، عقلانیت و خردورزی، خودباوری، سبک زندگی، لزوم شکل دادن به آرمان جوانی ○ ج: مدیریتی: زدودن اندیشه تمدن غربی، ایجاد تمدن متکی به معنویت، اهمیت دادن به علوم اسلامی، تلاش و مجاهدت (مدیریت جهادی)
۹	تبیین عناصر وجودی سازنده تمدن نوین اسلامی «با الگوگیری از دوسویه تمدن نبوی و مهدی» (پورعباس و خلعتبری لیمایی، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	<ul style="list-style-type: none"> ○ مولفه‌های نرم‌افزار تمدن ساز: عناصر شش گانه وجود عدالت اجتماعی، حاکمیت اخلاق کریمانه، آرامش روحی و روانی، امنیت اجتماعی، رفاه عمومی و وحدت و هم بستگی میان مسلمانان
۱۰	نظریه گذار تمدنی به مثابه راهبردی برای تحقق تمدن نوین اسلامی با تأکید بر بیداری اسلامی (عبدالملکی، نظامی پور و عشایری، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	<ul style="list-style-type: none"> ○ مؤلفه‌های تمدن‌ساز در قالب "نظریه گذار تمدنی" در سه سطح: ۱. لایه‌های آشکار، ۲. لایه‌های کمتر آشکار و ۳. لایه‌های پنهان تمدن
۱۱	چشم‌انداز تمدن نوین اسلامی (کاظمی، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	<ul style="list-style-type: none"> ○ قابلیت‌های مهم برای احیای تمدن اسلامی: ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها، هویت مشترک اسلامی مانند موانع مشترک، سابقه تاریخی، ارزش‌های مشترک، پیوستگی جغرافیایی و مرز مشترک، قابلیت‌های فوق‌العاده ژئوپلیتیکی مشترک، تهدیدات خارجی، داشتن دشمنان مشترک و منافع متقابل مشترک
۱۲	الزامات و بایسته‌های تحقق تمدن نوین اسلامی بر مبنای سیره‌ی سیاسی پیامبر(ص) (جمشیدی‌راد	۱۳۹۸	<ul style="list-style-type: none"> ○ الزامات تحقق تمدن اسلامی: ایجاد تشکیلات و ساختارهای لازم برای اعمال حاکمیت، توجه به اصل وحدت و همیاری مسلمانان، اجرای

جدول (۱). پیشینه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	زمان اجرا	یافته‌های پژوهش
	و ادیب بهروز، ۱۳۹۸)		عدالت و تقابل پیوسته با کفر و نفاق
۱۳	تعیین پیشران های تمدن سازی نوین اسلامی با رویکرد تحلیل تأثیر متقاطع (ایوبی پور و عیوضی، ۱۳۹۸)	۱۳۹۸	○ پیشرانهای حوزه تمدن سازی نوین اسلامی (احصا از ۲۴ مؤلفه تمدن ساز): گفتمان‌سازی و اجماع اندیش‌های، امنیت پایدار، استقلال کشورهای اسلامی از نظام سلطه، وحدت کشورهای اسلامی، رفاه اقتصادی رفع فقر و تولید ثروت، پیشرفت تکنولوژی و فناوری
۱۴	امکان‌سنجی مهندسی تمدن نوین اسلامی از منظر مدل ارتباطی دین و علم مدرن در اندیشه علامه جوادی آملی (صادقی و خاکی، ۱۳۹۸)	۱۳۹۸	○ تحلیل و بررسی امکان و مطلوبیت تحقق تمدن سازی بر پایه آموزه‌های اسلامی با تمرکز بر دو متغیر اساسی دین، به‌عنوان اساس و پایگاه اسلامی کردن تمدن و علم، به‌عنوان ابزار جریان دین در حوزه مهندسی تمدن و الگول ارتباطی این دو بر اساس نظریه استاد علامه جوادی آملی
۱۵	مؤلفه های تمدن نوین اسلامی و الزامات شکل‌گیری و ثمرات آن مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (عزتی، چهاردولی و ترابی، ۱۳۹۹)	۱۳۹۹	○ تمدن نوین اسلامی شامل: دو بعد سخت-افزاری و نرم‌افزاری و پنج مؤلفه تعالی علمی، تعالی اقتصادی، تعالی سیاسی، تعالی نظامی و فرهنگ عمومی و سبک زندگی ○ الزامات شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی: شامل دو بعد ملی (دارای هشت مؤلفه الزامات اجرایی، حکومت صالح، مهندسی و بهسازی فرهنگ، جهاد، هوشیاری و بصیرت، پیشرفت علمی و فناوری، تمسک به اسلام و خویشتن‌سازی) و فراملی (دارای دو مؤلفه همت امت اسلامی و شناسایی هدف غایی

جدول (۱). پیشینه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	زمان اجرا	یافته‌های پژوهش
			توسط کشورهای مسلمان)

نوآوری این پژوهش در مدل سازی نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی از گذرگاه گام دوم انقلاب با ارائه خوشه‌ها به مثابه معیارها و مقوله‌ها به مثابه زیرمعیارهای مدل مذکور است.

۲-چارچوب نظری

۲-۱-تمدن

در فرهنگ فارسی، تمدن عبارت است از: «شهرنشین شدن، خوی شهری گزیدن و با اخلاق مردم آشنا شدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود» (عمید، ۱۳۸۹، ج ۱). در تعبیر دیگر واژه تمدن از ریشه «مدینه»، «مدن» و «مدنیت» به معنای خروج از بادیه نشینی و گام نهادن در راستای نهادینه شدن امورات اجتماعی و عمران یافتن و حاکمیت، نهادهای حکومتی، نظم پذیری، شهرنشینی، تعالی فضائل انسانی همانند علم و هنر به عنوان علائم مدنیت اجتماعی و تعالی فرهنگی بیان می‌شود (خاری‌آرانی و علی‌اکبرزاده آرانی، ۱۳۹۴، ص ۳).

تمدن را می‌توان به شکل کلی، عبارت از نظامی اجتماعی دانست که در نتیجه وجود آن، خلاقیت فرهنگی امکان‌پذیر می‌شود و جریان پیدا می‌کند. در تمدن، چهار رکن و عنصر اساسی می‌توان تشخیص داد که عبارت اند از: پیش‌بینی و احتیاط در امور اقتصادی، سازمان سیاسی، سنن اخلاقی و کوشش در راه معرفت و بسط هنر(دورانت، ۱۳۷۸، ص ۱۶). هانتینگتون در مقاله خود با عنوان جنگ تمدن‌ها، تمدن را یک موجود فرهنگی و وسیع‌ترین سطح از هویت فرهنگی که انسان‌ها را از گونه‌های دیگر متمایز می‌کند و توسط عناصر عینی مشترک مانند زبان، تاریخ، دین، آداب و رسوم و با خودشناسی ذهنی افراد،

تعریف می‌کند (Huntington. ۲۰۱۳. p۴). روان وی (Ruan Wei) یک تمدن را به عنوان یک حافظه تاریخی مشترک که دارای مجموعه‌ای خاص از ارزش‌ها که بیشتر در یک الگوی خاص از دین، که در کنار خود یک اقتصاد و علوم و فنون پیچیده را توسعه می‌دهد تفسیر می‌کند و فرهنگ را در هم تنیده تمدن و مشتق شده از آن می‌داند (Wei. ۲۰۱۱. p۲). در تعریفی دیگر، تمدن حاصل امتداد فرهنگ و پذیرش نظم اجتماعی دانسته می‌شود. بر این اساس، تمدن حاصل عینیت یافتگی و امتداد مبانی شناختی هنجاری است؛ که در آن به سوالات بنیادین هستی شناختی، انسان شناختی و معرفت شناختی پاسخ داده می‌شود؛ بر آن اساس، ارزش‌ها و نیز هنجارها که نسبت به ارزش‌ها انضمامی‌تر است تعیین می‌گردد. گام بعدی مبتنی بر مبانی هنجارهای شناختی، نظام‌های نظری-عملی تولید می‌گردد؛ بر آن اساس، نهادها شکل می‌گیرند که خود متکفل بازتولید نظام‌های نظری عملی‌اند. تفاوت تمدن‌ها از همین‌جا نشأت می‌گیرد و به عبارتی مدل‌های نظری عملی گوناگون، تمدن‌های مختلف را شکل می‌دهند. به عبارت ملموس‌تر، تمدن‌ها اشکال انضمامی شده مدل‌های نظری‌اند که انتزاعی‌اند (جهان‌بین و معینی‌پور، ۱۳۹۳، ص ۳۲).

با غور در تعاریف ویل دورانت، تافلر، شهید مطهری، علامه جعفری و سایر فرهنگ‌شناسان، می‌توان بیان کرد؛ تمدن ظهور و بروز جنبه مادی و عینی جوامع است که ریشه در فرهنگ جوامع داشته و با خاستگاهی عقلانی در عرصه سبک زندگی و تنظیم نظام‌های اجتماعی شامل نظام سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و سایر خرده نظام‌ها بروز کرده و بر اساس نظام مقبول، در جهت رسیدن به مطلوب‌ها است (پیروزمند و خورشیدی، ۱۳۹۸، ص ۳۳۲).

۲-۲- تمدن اسلامی

تمدن اسلامی تمدنی است که در محیط اسلامی و گستره ژئوپلیتیک جهان اسلام در طول تاریخ شکل گرفته؛ روح و بن‌مایه اصلی آن را اسلام و اندیشه‌های برآمده از وحی شکل

داده و عناصر نژادی فراوان، که برخی از آنان غیرمسلمان بودند؛ در شکل‌گیری آن کوشیده اند (خزائی، خسروی و رجبی‌دوانی، ۱۳۹۶، ص ۳۱). بزرگترین ویژگی تمدن اسلامی، وجود زمینه‌های معرفتی آن است که برآمده از آموزه‌های وحیانی و تعالیم قرآنی خواهد بود. تمدن دینی، تمدنی برگرفته از آموزه‌های انبیاست که در مسیر تاریخ، متناسب با درک و اجرای آن در هر موقعیت زمانی و مکانی، صورت‌های متفاوت اما بنیانی پایدار خواهد داشت (متولی‌امامی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۷). وقتی آرمان‌های ملتی الهی شد؛ در راستای برآورده شدن آن اهداف در بستر یک زندگی طبیعی، تمدنی الهی پایه‌گذاری می‌شود و ابزارهای مناسب خود را می‌سازد (طاهرزاده، ۱۳۹۳، ص ۳۲۷).

آیین توحید و دین اسلام که در آئینه تمام‌نمای مکتب اهل بیت علیهم السلام متجلی است را می‌توان یک هسته مستعد و جامع تمدنی به معنای اتم کلمه دانست (حسین‌زاده‌دیلمی، ۱۳۹۲، ص ۱۸۰). تمدن در این نگاه با تأکید بر مردم‌سالاری امام‌محور شکل می‌گیرد و در عصر غیبت امام معصوم، نظریه ولایت فقیه به عنوان سبک و شیوه اداره تمدن نقش بی‌بدیل دارد (عبدالملکی، نظامی‌پور و عشایری، ۱۳۹۷، ص ۱۲۱). هانتینگتون مذهب را یکی از عناصر مهم تمدن دانسته و مطرح می‌کند؛ تمدن اسلام، تمدنی است که تمدن غرب را مورد شک و تردید قرار داده است (قمریان و ترکاشوند، ۱۳۹۶، ص ۲).

چپرا در مقاله خود در خصوص تبیین نظریه توسعه ابن‌خلدون و علل افول تمدن مسلمانان، با بررسی نظریات ابن‌خلدون و با ارائه مدلی از آرای ابن‌خلدون، نتیجه‌گیری می‌کند که توسعه یا افول یک تمدن به تعامل عوامل اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و تاریخی در یک دوره زمانی طولانی مربوط بوده و توسعه و یا افول آن را توسط مکانیسم ماشه تفسیر می‌کند؛ یعنی در صورتی که یکی از این عوامل به عنوان محرک عمل کند و سایر عوامل در یک راستا واکنش نشان دهند؛ توسعه یا افول از طریق واکنش زنجیره‌ای جابجا می‌شود. اگر بخش‌های دیگر در همان جهت واکنش نشان ندهند؛ ممکن است افول و سقوط در یک بخش به سایرین سرایت نکند و یا بخش معیوب به مرور زمان اصلاح

شود؛ یا افول و سقوط تمدن بسیار کندتر صورت پذیرد. ابن خلدون مکانیسم ماشه برای افول تمدن اسلامی را به نامشروع بودن سیاسی و از زمان انتصاب یزید توسط معاویه به خلافت و در پی افول در سایر بخش‌ها مربوط می‌داند (Chapra، ۲۰۰۸، pp۸۳۶-۸۴۸).

تمدن اسلامی در کل، سه دوره اوج داشته است: اولین دوره، دوره صدر اسلام که اوج این دوره قرن‌های چهارم و پنجم و افول آن در عصر مغول بوده است. دومین دوره که اوج آن طی قرون نهم و دهم و افول آن با ورود استعمار غربی بوده است. سومین دوره اوج گرفتن تمدن اسلامی، وقوع انقلاب اسلامی است که البته شروع آن از دوره مشروطه بود و انقلاب اسلامی یکی از فرازهای آن است (نجفی، ۱۳۹۵، صص ۲۴۹-۲۴۸).

۲-۳- تمدن نوین اسلامی

در صحیفه امام خمینی(ره) واژه تمدن ۱۵۲ بار و واژه متمدن ۲۵ بار به کار رفته است؛ با بررسی کلمات حضرت امام(ره)، استنباط می‌شود که مقصود ایشان از تمدن، پیشرفت و ترقی‌ای است که تعالی مادی و معنوی انسان را در پی داشته باشد؛ همچنین منظور ایشان از تمدن اسلامی، پیشرفتی مبتنی بر معیارها و شاخص‌های اسلامی است (زمانی‌محبوب، ۱۳۹۵، صص ۱۳۷-۱۳۶). همچنین امام(ره) طرح راهبردی تحقق وحدت جهان اسلام را در قالب نظریه «امت واحده اسلامی» طرح می‌کنند؛ که در آن امت محوری را می‌توان بنیاد تمدن نوین اسلامی دانست (زمانی‌محبوب، ۱۳۹۵، ص ۱۴۸). سرمایه اجتماعی تمدن‌ساز، مجموعه‌ای از ادراکاتی است که باعث ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک جامعه شده و ظرف وجودی آن را آماده پذیرش تمدن بزرگ می‌کند (ابراهیمی‌کیابی و جمشیدیها، ۱۳۹۹، ص ۳۲۳).

نظریه «تمدن نوین اسلامی»، دربردارنده دو بعد تمدنی و اسلامی است که درون خود اندیشه تعالی، تمدن برتر، تکامل و هویت را دارد (نجفی، ۱۳۹۹، ص ۱). تمدن نوین اسلامی را می‌توان به معنای پیشرفت همه جانبه مطرح کرد؛ به گونه‌ای که نباید این واژه

با معنای توسعه به مفهوم رایج غربی نگریسته شود (اشکواری و موسوی، ۱۳۹۴، ص ۵).
حال باید دید که مراد از کلمه نوین در تمدن نوین اسلامی چیست:

۱- تمدن نوین اسلامی تمدنی است که قبل از ظهور با مؤلفه‌های نه به طور کامل تمامیتی، بلکه نسبی و اقتضایی شکل خواهد گرفت (ایوبی پور و عیوضی، ۱۳۹۸، ص ۳۹۰) یعنی تحقق تمدن اسلام در عصر نوین و به اقتضای ابزار و امکانات موجود است (جعفریان و میرزامحمدی، ۱۳۹۴، ص ۸) به عبارتی تمدن جدید به دلیل طرح مسائلی نو در قالب تقریری جدید از تمدن و برطرف کردن نواقص و ضعف‌های تمدن گذشته، به دنبال ارائه الگوهای جدید و کارآمدتر، مطابق با مقتضیات زمانی و مکانی است (زمانی محجوب، ۱۳۹۵، ص ۱۳۶) هر چند همین الگوهای نو نیز مبتنی بر یک سری اصول ثابت و ریشه دار در سنت کهن اسلامی است (الویری و صفری، ۱۳۹۷، ص ۱).

۲- غیریت با تمدن غرب که به سبب وصف اسلامیت منجر به اختلاف در مبانی و غایات با تمدن غرب می‌شود (زمانی محجوب، ۱۳۹۵، ص ۱۳۶). از جهت اینکه تمدن نوین اسلامی پس از ظهور تمدن مادی‌گرای غرب و انفعال چند صدساله جهان اسلام در برابر آن، تجربه جدیدی است؛ و قابلیت عرض اندام و تقابل با آن تمدن را دارد؛ به همین دلیل تمدنی نو در برابر تمدن مغرب‌زمین - که در حال تبدیل شدن به تمدن کهنه هست - به‌شمار می‌آید (الویری و صفری، ۱۳۹۷، ص ۱).

۲-۴- فرایند تحقق تمدن نوین اسلامی

از منظر رهبر معظم انقلاب شرط لازم برای هدف‌گذاری و جهت‌دهی صحیح جوامع، وجود یک مبنا، تفکر و اندیشه منظم و مدون است. همچنین ایشان جهان‌بینی اسلامی را به عنوان مبنای فکری برای کشور معرفی کرده‌اند. اینک برای تشکیل چنین نظامی که بتوان اهداف منتج از جهان‌بینی اسلامی را برآورده کرد؛ باید یک فرایند طولانی و دشوار را به شرح زیر طی کرد:

الف: انقلاب اسلامی: به معنای دگرگونی بنیادی که در اغلب موارد بدون چالش‌های دشوار و بدون زورآزمایی، امکان‌پذیر نیست.

ب: تحقق نظام اسلامی: یعنی طرح مهندسی و شکل کلی اسلامی را در جایی پیاده کردن به همین شکلی که قانون اساسی برایش معین کرده است.

ج: تشکیل دولت اسلامی: به معنای تشکیل منش و روش دولتمردان به گونه اسلامی که به دلیل آنکه در وهله اول فراهم نیست؛ به تدریج و با تلاش باید به وجود بیاید. منظور از دولت نیز همه مسئولین و کارگزاران نظام اعم از قوای سه‌گانه است.

د: تحقق کشور اسلامی: بعد از اسلامی شدن دولت، عدالت مستقر خواهد شد، فقر ریشه کن شده و عزت حقیقی و ارتقاء جایگاه کشور در جامعه بین‌الملل رقم خواهد خورد.

ه: تشکیل تمدن و دنیای اسلام: اقتباس الگوی برتر در کشور اسلامی برای سایر امت اسلامی (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۹).

اینک دو مرحله از این فرایند طی شده است و در مرحله سوم هستیم (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۰). همچنین متناظر با سه مرحله پایانی فرایند مذکور، در قسمت‌های مختلفی از بیانیه گام دوم انقلاب - به خصوص در قسمت برکات بزرگ انقلاب اسلامی - دستیابی به مصادیقی از سه مرحله پایانی وجود دارد. این نشان دهنده آن است که سه مرحله پایانی به طور لزوم به معنای اتمام صد درصدی هر مرحله و ورود به مرحله دیگر نیست. همین موضوع باعث شده است؛ رهبر معظم انقلاب ورود به چهل ساله دوم انقلاب اسلامی را به عنوان دومین مرحله «خودسازی ۱ و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» قلمداد کند.

باید توجه داشت که در این فرایند، شروع هر مرحله، به معنی پایان و مرگ مرحله قبل نیست؛ بلکه هر مرحله نقش و جایگاه مفهومی دارد که همواره در حال تکامل است.

^۱ با مراجعه به بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگزاران نظام در مورخ ۱۳۷۹/۰۹/۱۲ و ۱۳۸۰/۰۹/۲۱ می‌توان این

نتیجه را گرفت که عنوان خودسازی با توجه به تعاریف ارائه شده معادل مرحله دولت‌سازی می‌باشد.

مستمر بودن زنجیره ۵ مرحله‌ای به این معنا است که حلقه‌های زنجیره امکان تکرار دارد؛ به این معنا که به طور مثال روحیه انقلابی همواره در همه مراحل حرکت تمدنی لازمه پویایی و نوزایی جریان متعالی تمدن اسلامی است (بهمنی، ۱۳۹۳، ص ۲۲۵).

۲-۵- بیانیه گام دوم انقلاب

هم زمان با چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب کبیر اسلامی ایران، رهبر حکیم انقلاب اسلامی با صدور بیانیه ای با عنوان «بیانیه‌ی گام دوم انقلاب» مسیر انقلاب را برای رسیدن «به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌نافده) هست» تبیین نمودند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷).

بیانیه گام دوم انقلاب، یک سیاست‌نامه است که در آن منطق مواجهه با مسایل اساسی را در یک نظم، آشکار می‌کند و پرده از الگوی تاریخی نظم آرمانی سیاست برمی‌دارد و راه‌حل‌ها یا راهبردها از درون این منطق و عقلانیت کلان برمی‌آیند. سیاست‌نامه‌ها ماهیتی تجربی دارند و نمود خرد آزموده و عقل عملی یا دانش ضمنی در سیاست‌اند؛ اما با این همه از وضع جاری فاصله دارند؛ لذا چشم‌اندازی از آینده را ترسیم می‌کنند. سیاست‌نامه از دل یک عقلانیت سیاسی آزموده و تثبیت شده که قابل بیان بوده و داستانی برای گفتن داشته باشد برمی‌آید (شهرستانی، ۱۳۹۷).

این سند، بیانیه‌ای است که علاوه بر شناخت جبهه خودی، رقیبان و دشمنان را هم شناخته و با پیش و رصد جامع، راهبردها را مشخص می‌کند (فاضل، ۱۳۹۷). این بیانیه با تبیین متفاوت، در عین نوآوری و خلاقیت، با بهره‌مندی از رویکردی تاریخی و مستند، و با روایتی زیبا و خوش ساخت از اصل انقلاب اسلامی، چالش‌ها، بحران‌ها، عبرت‌ها، دستاوردها و ظرفیت‌ها، با روند پژوهی سیر به سوی تمدن نوین اسلامی و تکیه بر شناخت مزیت‌های کلیدی و الزامات جهش در چله دوم انقلاب، ضمن تجویز راهبردهای اساسی، با تصریح به الزامات درونی و حفظ ساحت بیرونی، نوید بخش تحولات عمیق و گسترده‌ای است (حاج‌علی‌اکبری، ۱۳۹۷).

۳- روش تحقیق

این پژوهش، کیفی است و در زمره پژوهش‌های تفسیری واقع می‌شود و با توجه به حرکت از جزء به کل در این پژوهش، رویکرد آن استقرایی است.

۳-۱- جمع‌آوری داده‌ها

در این پژوهش مجموعه‌ای از منابع کتابخانه‌ای، اسناد و مدارک به شرح دسته‌های زیر مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته و داده‌ها از آن‌ها احصا شده است:

- اوامر، پیام‌ها و ابلاغات رهبر معظم انقلاب در حوزه تمدن نوین اسلامی و گام دوم انقلاب
- پژوهش‌های حوزه تمدن‌سازی و نیل به تمدن نوین اسلامی
- مقالات در حوزه تبیین و تشریح گام دوم انقلاب اسلامی

۳-۲- خبرگان

خبرگان مورد مراجعه در این پژوهش، راهبرندگان ارشد مرکز مطالعات فرهنگی سفیر (وابسته به مؤسسه سفیر تمدن نوین اسلامی) هستند. با امکان فراهم شده، در این پژوهش از روش سرشماری استفاده شده است. در ادامه، روش‌های تحقیق مورد استفاده در این پژوهش تشریح شده است.

۳-۳- تحلیل محتوا (Content Analysis)

تحلیل محتوا از روش‌های عمده مشاهده اسنادی است که به وسیله آن می‌توان متون، اسناد و مدارک و در واقع هر نوع سند ثبت و مطالب ضبط شده‌ای را خواه مربوط به گذشته و خواه مربوط به زمان حال، مورد ارزیابی و تحلیلی منظم تر، دقیق تر و از همه مهم تر با درجات بالاتری از پایایی قرار داد (قائدی و گلشنی، ۱۳۹۵، ص ۵۸)

روش‌های تحلیل محتوا ایجاب می‌کند؛ از فنون به نسبت دقیق مثل محاسبه بسامدهای نسبی یا همبستگی‌هایی که میان واژه‌ها به کار رفته استفاده شود (رضوانی، ۱۳۸۹، ص

۱۳۸). از این رو رایج‌ترین شکل ارائه داده‌ها که در اساس وظیفه تحلیل تلخیص را بر دوش دارد فراوانی‌ها هستند. اغلب معلوم می‌شود که پاره‌ای از مفاهیم آنقدر شبیه هم هستند یا چنان رابطه متقابلی دارند که می‌توان بدون هدر رفتن جزئیات زیاد، آن‌ها را یکی به شمار آورد. خوشه‌بندی، گروه‌بندی یا ادغام چیزها یا متغیرهایی است که در پاره‌ای ویژگی‌های مشاهده شده سهیم‌اند؛ یا بالعکس افراز یا تقسیم مجموعه‌ای از چیزها یا متغیرها با طبقات مانع‌الجمع می‌است که حد و حدودشان منعکس کننده تفاوت ویژگی‌های مشاهده شده در عضوهایشان است. عمل خوشه‌بندی در اساس شامل تکرار این مراحل است: نخست، پیدا کردن دو خوشه که طبق معیاری از حداکثر تشابه برخوردارند؛ یعنی ادغام آن‌ها دارای کمترین اثر بر تفاوت‌های مشاهده شده در کل داده‌هاست. دوم، ادغام این خوشه‌ها با در نظر گرفتن چیزهایی که در خوشه جدید، شکل گرفته هدر می‌رود. سوم، جرح و تعدیل داده‌ها برای انعکاس آخرین ترکیب خوشه‌ها که ادغام بعدی بر روی آن صورت می‌گیرد. چهارم، ضبط وضعیت فرایند خوشه‌بندی. مراحل یک تا چهار آنقدر تکرار می‌شود که دیگر چیزهای مشترکی برای ادغام کردن باقی نماند (کرپیندورف، ۱۳۹۱، صص ۱۵۶-۱۴۸).

۳-۴- روش مدل‌سازی ساختاری- تفسیری (Interpretive structural modeling)

مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) یک روش شناخته شده برای شناسایی روابط میان موارد خاص است که یک مشکل یا یک مسئله را تعریف می‌کنند. این رویکرد به طور فزاینده‌ای توسط محققین مختلف برای نشان دادن ارتباطات بین عناصر مختلف مربوط به موضوع استفاده شده است. رویکرد ISM با شناسایی متغیرهایی که مربوط به مشکل یا مسئله هستند، شروع می‌شود. سپس یک رابطه وابسته مربوط به محتوا انتخاب می‌شود (Attri. ۲۰۱۳. p۳). مدل‌سازی ساختاری تفسیری، رویکردی است که با بهره‌گیری از ریاضیات، رایانه و مشارکت متخصصان، به طراحی سیستم‌های بزرگ و پیچیده می‌پردازد. این رویکرد توسط وارفیلد معرفی و توسعه داده شد؛ وارفیلد دانشمند علوم سیستمی در

دانشگاه جورج میسون بود (آذر و همکاران، ۱۳۸۹). مدل‌سازی ساختاری تفسیری، فرایندی از یادگیری تعاملی است (Shrimali، ۲۰۱۸، p۴). برای دستیابی به توافق، SSIM باید بیشتر توسط یک گروه از کارشناسان مورد بحث قرار گیرد (Attri، ۲۰۱۳، p۴). روش ISM از گام‌های زیر تشکیل شده است:

۱. مشخص کردن عوامل
۲. ایجاد ماتریس ساختاری روابط درونی عوامل (Structural self-) SSIM- interaction matrix)، پس از شناسایی متغیرها، نوبت به وارد کردن این متغیرها در ماتریس ساختاری روابط درونی متغیرها بر اساس نمادهایی که معرف نوع روابط آن‌ها است (ISM)؛ می‌رسد.
۳. ایجاد ماتریس دستیابی (Reachability matrix)، با تبدیل نمادهای روابط ماتریس SSIM به اعداد صفر و یک بر حسب قواعد مشخصی می‌توان به ماتریس دستیابی رسید (Mishra, Sharma، ۲۰۱۶، p۴۰۲).
۴. سازگار نمودن ماتریس دستیابی، پس از اینکه ماتریس اولیه دستیابی ایجاد شد؛ باید سازگاری درونی آن برقرار شود. این موضوع ناظر بر تأثیر سلسله‌ای عوامل مشخص شده بر یکدیگر است؛ اگر در ماتریس دستیابی این روابط حاکم نبود باید ماتریس را اصلاح نمود و روابط اصلاحی را جایگزین کرد.
۵. تعیین سطح عناصر ماتریس دستیابی، برای هر متغیر از ماتریس دستیابی نهایی، خروجی یا همان مجموعه دستیابی (Reachability set) و ورودی یا همان مجموعه پیش‌نیاز (Antecedent set) مشتق می‌شود. پس از تعیین مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر، عناصر مشترک در مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر شناسایی می‌شوند (رازینی، آذر و محمدی، ۱۳۹۲، ص ۹۵). متغیرهایی که اشتراک مجموعه خروجی و ورودی‌شان یکی است، بالاترین سطح را در سلسله مراتب ISM به خود اختصاص می‌دهند.

۶. ترسیم مدل (نمودار)، در این مرحله پس از ترسیم یک مدل اولیه بر اساس سطوح متغیرها و ماتریس دسترسی نهایی مدل نهایی ترسیم می شود.

۴- تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، به منظور مدل‌سازی مؤلفه‌های تحقق تمدن نوین اسلامی مبتنی بر اوامر رهبر معظم انقلاب و در قالب چارچوب بیانیه گام دوم، مؤلفه‌ها تشکیل دهنده بافت تمدن نوین اسلامی و گام‌های تحقق آن از منظر رهبر معظم انقلاب تعیین و دسته‌بندی شده است.

۴-۱- انجام مطالعات کتابخانه‌ای و گردآوری داده‌ها

در اولین مرحله به منظور جمع‌آوری داده‌ها که تعیین‌کننده مؤلفه‌ها مدل مدنظر است، منابع مدنظر تعیین شده و مورد مطالعه عمیق قرار گرفت؛ تا کدها و مقوله‌های بیان شده در آن‌ها استخراج شود.

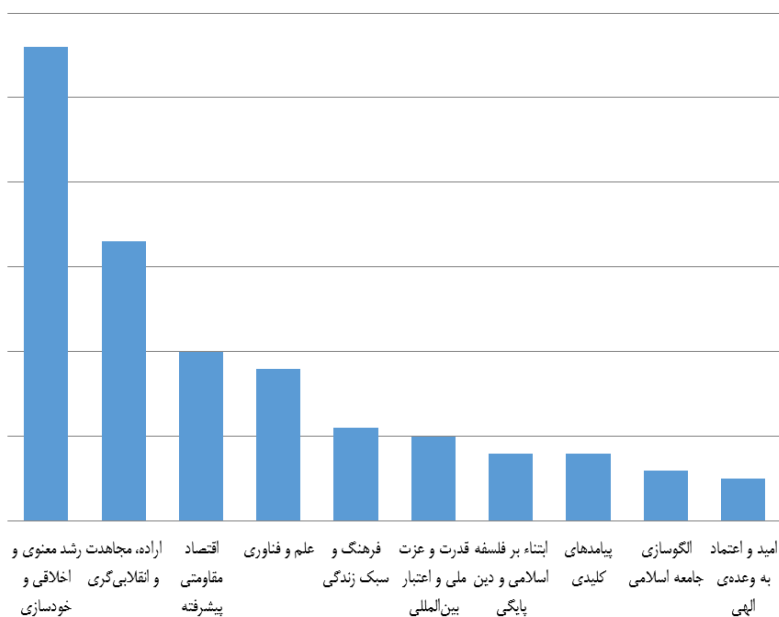
جدول (۲) - تعداد منابع مورد بررسی و تعداد داده‌های احصا شده از آن‌ها

تعداد منابع مورد بررسی	دسته منابع
۳۳ سال بیانات (از ۶۸ تا ۱۴۰۰)	اوامر، پیام‌ها و ابلاغات رهبر معظم انقلاب در حوزه تمدن نوین اسلامی و گام دوم انقلاب
۱۳ پژوهش	پژوهش‌های حوزه تمدن‌سازی و نیل به تمدن نوین اسلامی
۴ منبع	مقالات در حوزه تبیین و تشریح گام دوم انقلاب اسلامی

۴-۲- جستجوی مؤلفه‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا

در مرحله دوم، با دقت در داده‌های حاصل از مطالعات انجام شده، مقوله‌ها و به تبع آن خوشه‌های دربرگیرنده مقوله‌های مشابه که بیانگر مؤلفه‌های مدنظر جهت مدل‌سازی هستند؛ شناسایی گردید. در این پژوهش از تلفیق تکنیک‌های فراوانی و خوشه‌بندی استفاده شده است؛ بدین معنی که ابتدا با استفاده از تکنیک فراوانی، مقوله‌ها تعیین شده و سپس از کنار هم قرار دادن مقوله‌های مشابه یا دارای روابط متقابل، خوشه‌ها تعریف شده‌اند.

خوشه‌های حاوی مقوله‌های مشابه که نشانگر مؤلفه‌های مدل نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی در قالب بیانیه گام دوم انقلاب است و فراوانی کدهای زیر هر یک از آن‌ها در نمودار زیر ارائه شده است:

نمودار (۱) - فراوانی تعداد کدها و مولفه‌ها بر اساس تعداد سخنرانی‌ها، ابلاغات و ... که به آن‌ها اشاره شده لازم به ذکر است ذیل موضوع "جوان‌گرایی و حضور فعال و مسئولانه جوانان در میدان" تعداد ۲۴ کد از بیانیه گام دوم استخراج شده که ناظر بر نقش‌آفرینی ویژه این قشر بوده؛ با توجه به تأثیر آن در عموم خوشه‌ها، از ذکر آن به عنوان یک خوشه مستقل اجتناب شده است. اما تأکید می‌شود عموم مؤلفه‌های اشاره شده با نقش‌آفرینی جوانان قابلیت تحقق خواهد داشت. در ادامه جدول مؤلفه‌های مدل نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی در قالب بیانیه گام دوم انقلاب هستند و مقوله‌های هر یک از آن‌ها به عنوان معیارهای ذیل مؤلفه‌ها ارائه شده است:

جدول (۳)-مقوله‌بندی کدهای تشکیل‌دهنده تمدن نوین اسلامی بر اساس تعداد سخنرانی‌ها، ابلاغات و ...

که به آن‌ها اشاره شده

مقوله	خوشه
ایمان	رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی
معنویت	
وجدان اخلاقی	
اخلاص	
تربیت و خودسازی	
علم و دانش	علم و فناوری
تولید فکر	
پیشرفت در صنعت	
فرهنگ	فرهنگ و سبک زندگی
سبک زندگی	
مبتنی بر فلسفه اسلامی	ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین‌پایگی
دین‌مداری	
ایستادگی و مقاومت	اراده، مجاهدت و انقلابی‌گری
مجاهدت	
نگاه و روحیه انقلابی	
اراده و خودباوری	
پایبندی و حفظ اصول و ارزش‌ها	
الگو سازی جامعه اسلامی برای دنیای اسلام	الگو سازی جامعه اسلامی
بیداری و بازسازی امت اسلامی	
امید	امید و اعتماد به وعده‌ی الهی
اعتماد به وعده‌ی الهی	
اقتصاد مقاومتی	اقتصاد مقاومتی پیشرفته
پیشرفت مادی	
استفاده از ظرفیت‌ها	
قدرت و اقتدار	قدرت و عزت ملی و اعتبار بین‌المللی
عزت ملی	
اعتبار بین‌المللی	
استقلال و آزادی	پیامدهای کلیدی
عدالت	
کرامت انسانی	
مردم سالاری دینی	

۴-۳- مدل‌سازی مؤلفه‌های شناسایی شده

در این مرحله طی مراحل اجرای روش ISM با استفاده از مؤلفه‌های شناسایی شده، ماتریس ساختاری روابط درونی عوامل ایجاد شد و در قالب پرسشنامه ای در اختیار خبرگان قرار گرفت. پس از تکمیل اطلاعات پرسشنامه مربوطه توسط خبرگان، ماتریس دستیابی به شرح زیر ایجاد شد:

جدول (۴) - ماتریس دستیابی یکپارچه خبرگان برای معیارهای اصلی

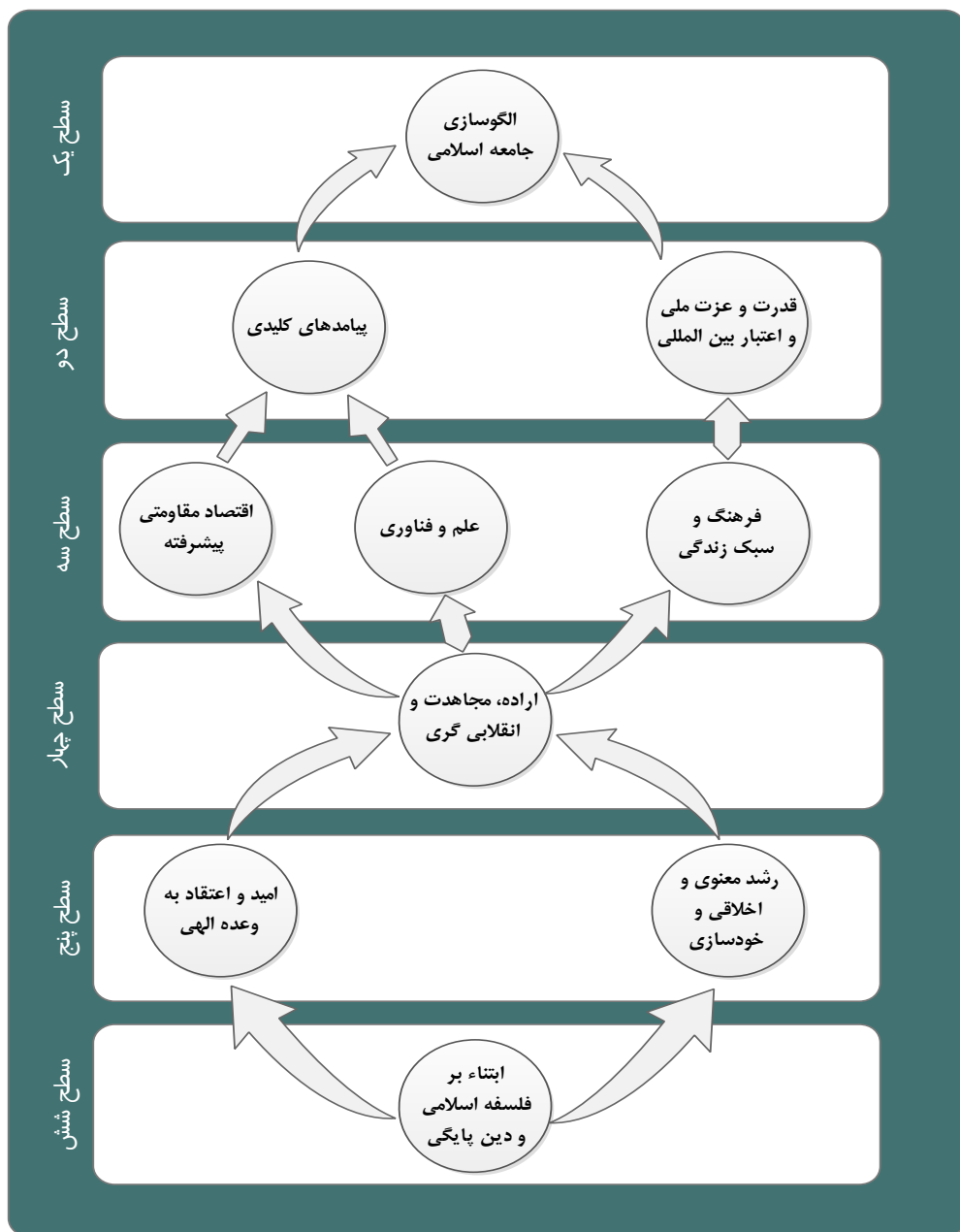
معیارها	ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین‌پایگی	قدرت و عزت ملی و اعتبار بین‌المللی	امید و اعتماد به وعدهی الهی	علم و فناوری	رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی	فرهنگ و سبک زندگی	اقتصاد مقاومتی پیشرفته	اراده، مجاهدت و انقلابی‌گری	پیامدهای کلیدی	الگوسازی جامعه اسلامی
ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین‌پایگی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
قدرت و عزت ملی و اعتبار بین‌المللی	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
امید و اعتماد به وعدهی الهی	۰	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱
علم و فناوری	۰	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	۱
رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
فرهنگ و سبک زندگی	۰	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	۱
اقتصاد مقاومتی پیشرفته	۰	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	۱
اراده، مجاهدت و انقلابی‌گری	۰	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱
پیامدهای کلیدی	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
الگوسازی جامعه اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱

سازگاری ماتریس به دست آمده در مرحله قبل، از دو طریق محاسبات بولن و همچنین نظرات خبرگان تأیید شد. در ادامه به منظور تعیین سطح مؤلفه‌ها، مجموعه دستیابی (خروجی) و مجموعه پیش نیاز (ورودی) مشتق برای هر یک از مؤلفه‌ها تعیین شد. پس از تعیین مجموعه خروجی و ورودی برای هر معیار، عناصر مشترک در مجموعه خروجی و ورودی برای هر معیار شناسایی شده و معیارهایی که اشتراک مجموعه خروجی و ورودی شان با مجموعه خروجی شان یکی است، در بالاترین سطح سلسله مراتب ISM قرار گرفته و از لیست سایر متغیرها حذف می‌شود. این تکرارها ادامه پیدا می‌کند تا سطح همه متغیرها مشخص شود. سطح‌بندی مؤلفه‌ها بر این اساس در جدول‌های زیر تشریح شده است:

جدول (۵) - تکرار اول برای معیارهای اصلی

سطح	مجموعه مشترک	مجموعه خروجی	مجموعه ورودی	معیار
	۱	۱	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰	ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین پایگی
	۲،۹	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹	۲،۹،۱۰	قدرت و عزت ملی و اعتبار
	۳	۱،۳	۲،۳،۴،۶،۷،۸،۹،۱۰	امید و اعتماد به وعده‌ی الهی
	۴،۶،۷	۱،۳،۴،۵،۶،۷،۸	۲،۴،۶،۷،۹،۱۰	علم و فناوری
	۵	۱،۵	۲،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰	رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی
	۴،۶،۷	۱،۳،۴،۵،۶،۷،۸	۲،۴،۶،۷،۹،۱۰	فرهنگ و سبک زندگی
	۴،۶،۷	۱،۳،۴،۵،۶،۷،۸	۲،۴،۶،۷،۹،۱۰	اقتصاد مقاومتی پیشرفته
	۸	۱،۳،۵،۸	۲،۴،۶،۷،۸،۹،۱۰	اراده، مجاهدت و انقلابی‌گری
	۲،۹	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹	۲،۹،۱۰	پیامدهای کلیدی
۱	۱۰	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰	۱۰	الگوسازی جامعه اسلامی
۶	۱	۱	۱،۳،۵	ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین پایگی

در ادامه جداول تکرار دوم تا ششم نیز مانند گام‌های جدول (۵) انجام شده و معیارهای اصلی در شش سطح تعیین شدند. بر اساس سطح بندی صورت گرفته برای مؤلفه‌ها و نوع روابط تحلیل شده برای آن‌ها، مدل مدنظر به گونه‌ای که مؤلفه‌ها را در سطوح مختلف به صورت سلسله وار به هم متصل کرده باشد، به شرح زیر ترسیم شده است:

نمودار (۲) - مدل نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی از گذرگاه گام دوم انقلاب

نتیجه گیری

رهبر معظم انقلاب، فرایند تحقق تمدن نوین اسلامی، به عنوان آرمان بزرگ انقلاب اسلامی را در پنج مرحله شامل: انقلاب اسلامی، ایجاد نظام اسلامی، ایجاد دولت اسلامی، ایجاد جامعه اسلامی و در نهایت ایجاد تمدن نوین اسلامی تشریح کرده‌اند. اینک با گذشت چهل سال از حیات شجره طیبه انقلاب اسلامی، دو مرحله نخست فرایند ایجاد تمدن نوین اسلامی محقق شده و اکنون در پیچ و خم تحقق سه مرحله دیگر آن قرار گرفته است. از این رو رهبر معظم انقلاب در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی، بیانیه‌ای را با عنوان «بیانیه گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران با تمرکز بر جوانان ابلاغ کردند. در این بیانیه نقشه راه پیش روی انقلاب اسلامی در چهل سال دوم از حیات آن در جهت نیل به تمدن نوین اسلامی در سه مرحله «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» ترسیم شده است. نظر به نتایج تحلیل محتوای انجام شده در این پژوهش، باتوجه به بیشترین کاربرد کدهای خوشه "تربیت و خودسازی" در مرحله ایجاد دولت اسلامی، درج عنوان مرحله خودسازی، به جای عنوان مرحله دولت‌سازی در این بیانیه، ناظر بر کلیدی‌ترین محور و گلوگاه تحقق دولت اسلامی، یعنی همان تربیت و خودسازی کارگزاران در حکومت اسلامی است. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوا، مؤلفه‌های نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی از اوامر و منویات رهبر معظم انقلاب استخراج و خوشه‌بندی شده است. نتیجه حاصل شده، ۱۰ خوشه اصلی مشتمل بر ۳۱ مقوله است؛ خوشه‌های اصلی ناظر بر مؤلفه‌های موردنظر و مقوله‌ها ناظر بر معیارهای ذیل هر مؤلفه است.

در ادامه با بهره‌گیری از روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)، روابط علت و معلولی مؤلفه تعیین و نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی، به عنوان مهم‌ترین نوآوری این پژوهش مدل‌سازی شد. در مدل ارائه شده، مؤلفه "ابتناء بر فلسفه اسلامی و دین‌پایگی" به عنوان مؤلفه بسترساز برای سایر مؤلفه‌ها، در پایین‌ترین سطح مدل قرار گرفته است. این مؤلفه ناظر بر ضرورت وجود یک مبنا، تفکر و اندیشه منظم و مدون به عنوان شرط لازم

برای هدف‌گذاری و جهت‌دهی صحیح جوامع بوده؛ مصداق آن برای آرمان تشکیل تمدن نوین اسلامی، جهان بینی اسلامی است. این مهم ناظر بر مهم ترین مزیت رقابتی تمدن اسلامی بر سایر تمدن‌هایی است که غایت خود را در پیشرفت مادی می بینند.

در سطح بعدی مدل، مؤلفه‌های "رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی" و "امید و اعتقاد به وعده الهی" قرار گرفته است. خوشه "رشد معنوی و اخلاقی و خودسازی" با در برگیری ۵۶ کد، عنوان پربسامدترین خوشه را به خود اختصاص داده که ناظر بر اهمیت کدهای ذیل این خوشه از منظر رهبر معظم انقلاب در مسیر پیشروی تحقق آرمان انقلاب اسلامی است. کدهای خوشه "امید و اعتقاد به وعده الهی" در بیانیه گام دوم، به عنوان توصیه نخستین - به مثابه کلید اساسی همه ففل‌ها، که هیچ گامی را بدون آن نمی‌توان برداشت - مقدم بر توصیه‌های صادر شده در هفت سرفصل اساسی قرار داده شده است.

در سطح بعدی، مؤلفه "اراده، مجاهدت و انقلابی‌گری" به عنوان دومین خوشه پربسامد قرار گرفته است. این مؤلفه به عنوان حلقه واسط مؤلفه‌های بستر ساز و مؤلفه‌های وجوه نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تمدن‌ساز قرار گرفته است. پیش‌نیازی که بدون آن، پیشرفت در ابعاد حقیقی و ابزاری تمدن امکان‌پذیر نیست. در سطح بعدی، مؤلفه "فرهنگ و سبک زندگی" در بخش حقیقی (نرم‌افزاری) تمدن‌سازی و مؤلفه‌های "علم و فناوری" و "اقتصاد مقاومتی پیشرفته" در بخش ابزاری (سخت‌افزاری) تمدن‌سازی قرار گرفته اند. در سطح بعدی مدل، مؤلفه‌های "قدرت و عزت ملی و اعتبار بین‌المللی" و "پیامدهای کلیدی" به عنوان پیامدهای تحقق مؤلفه‌های سطح قبلی و علت حادث شدن آخرین مؤلفه در بالاترین سطح مدل است. نکته مهم آن که بر خلاف رویکرد تمدن غرب، عامل قدرت ساز و عزت آفرین تمدن نوین اسلامی، مؤلفه بُعد حقیقی تمدن یعنی "فرهنگ و سبک زندگی" است. مؤلفه "پیامدهای کلیدی" با در برگیری مقوله‌های استقلال و آزادی، عدالت و کرامت انسانی از مؤلفه‌های بُعد ابزاری تمدن یعنی "علم و فناوری" و "اقتصاد مقاومتی پیشرفته" ایجاد می‌شود.

در بالاترین سطح مدل نیز مؤلفه "الگوسازی جامعه اسلامی" قرار گرفته است. نکته جالب توجه در بالاترین سطح از مدل آن است که با توجه به مدل‌سازی انجام شده برای ترسیم نقشه راه تحقق تمدن نوین اسلامی در بازه گام دوم انقلاب به نقطه غایی الگوسازی جامعه اسلامی می‌رسد. نقطه‌ای که در آن، تمدن نوین اسلامی در ساحت کشور ایران محقق شده و با الگو شدن و تسری آن در عموم کشورهای اسلامی و تأثیرگذاری آن بر فضای عمومی بشریت، فرایند پنج مرحله‌ای تشکیل تمدن نوین اسلامی کامل می‌شود. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند در فرایند برنامه‌ریزی نهادها و تشکل‌های نقش‌آفرین در گفتمان‌سازی و اجرای گام دوم انقلاب مورد بهره‌برداری قرار گیرد. همچنین به منظور تبیین منظومه اندیشه امام خامنه‌ای در هدف‌گذاری آرمان بزرگ انقلاب مورد استفاده نخبگان و مبلغان این عرصه قرار گیرد. در انتها پیشنهاد می‌شود؛ در پژوهش‌های آتی، نقشه راه تفصیلی تحقق هر یک از سه مرحله باقی مانده از فرایند تشکیل تمدن نوین اسلامی ترسیم و اقدامات متناظر با تحقق آن‌ها در سه بخش نظریه‌پردازی، گفتمان‌سازی و اقدام عملیاتی انجام شود. «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا بانفسهم» (قرآن کریم، آیه ۱۱ سوره مبارکه رعد)

کتابنامه

- قرآن کریم.
- آذر، عادل؛ تیزرو، علی؛ مقبل با عرض، عباس؛ انواری رستمی، علی اصغر، (۱۳۸۹)، طراحی مدل چابکی زنجیره تأمین؛ رویکرد مدل‌سازی تفسیری - ساختاری، *مدرس علوم انسانی - پژوهش‌های مدیریت در ایران*، دوره ۱۴، (۴): ۱-۲۵.
- ابراهیمی کیایی، هادی؛ جمشیدی‌ها، غلامرضا، (۱۳۹۹)، سرمایه‌های اجتماعی تمدن ساز در اندیشه امام خمینی (ره)، *فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۳، (۲): ۳۴۸-۳۲۳.
- اشکواری، محمدجعفر؛ موسوی، سیده زهرا، (۱۳۹۴)، عوامل و زمینه‌های احیاء تمدن اسلامی در گفتار رهبر معظم انقلاب، *مجموعه مقالات همایش ملی تمدن نوین اسلامی دانشگاه شاهر*.
- اکبری، مرتضی؛ رضایی، فریدون، (۱۳۹۴)، واکاوای شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، *دو فصلنامه الگوی پیشرفت اسلامی و ایرانی*، سال سوم، (۵): ۱۰۸-۸۵.
- الویری، محسن؛ صفری، عباس، (۱۳۹۷)، *کاربست تاریخ برای ایجاد تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه‌ای، دانشگاه باقرالعلوم (ع)*.
- ایوبی‌پور، محمد؛ عیوضی، محمدرحیم، (۱۳۹۸)، تعیین پیشران‌های تمدن‌سازی نوین اسلامی با رویکرد تحلیل تأثیر متقاطع، *دوفصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۲، (۱): ۴۰۰-۳۸۷.
- بهمنی، محمدرضا، (۱۳۹۳)، *تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه‌ای (چیستی و چگونگی تکامل تمدنی جمهوری اسلامی ایران)*، *نقد و نظر (فصلنامه علمی پژوهشی فلسفه و الهیات)*، سال نوزدهم، (۷۴): ۲۳۷-۱۹۸.
- پورعباس، محمد؛ خلعتبری لیماکی، حسام‌الدین، (۱۳۹۷)، تبیین عناصر وجودی سازنده تمدن نوین اسلامی با الگوگیری از دو سویه تمدن نبوی و مهدی، *دوفصلنامه پژوهش‌های تمدن نوین اسلامی*، سال دوم، (۳): ۵۸-۳۳.
- پیروزمند، علیرضا؛ خورشیدی، محمد، (۱۳۹۸)، *مؤلفه‌های ساختاری تمدن اسلامی (با رویکرد آینده پژوهی)*، *دوفصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۲، (۱): ۳۲۹-۳۵۲.
- جعفریان، حسین؛ میرزاحمدی، محمدحسن، (۱۳۹۴)، تبیین نقش و جایگاه اصل تربیتی گذر از ظاهر به باطن در سبک زندگی اسلامی و تأثیر آن بر شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، *نشریه پژوهش در مسایل تعلیم و تربیت اسلامی*، سال بیست و سوم، دوره جدید، (۲۹): ۲۸-۷.

- جمشیدی راد، محمدصادق؛ ادیب بهروز، محسن، (۱۳۹۸)، الزامات و بایسته‌های تحقق تمدن نوین اسلامی بر مبنای سیره‌ی سیاسی پیامبر(ص)، سیاست متعالیه (علمی پژوهشی حوزه علمیه)، سال هفتم، (۲۴): ۱۱۸-۱۰۱.
- جهان‌بین، فرزاد؛ معینی‌پور، مسعود، (۱۳۹۳)، فرایند تحقق تمدن اسلامی از منظر حضرت آیت الله خامنه‌ای، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال یازدهم (۳۹): ۴۶-۲۹.
- حسین‌زاده‌دیلمی، علیرضا، (۱۳۹۲)، درآمادی بر منظومه تمدنی شیعه، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- خاری آرانی، مجید؛ علی‌اکبرزاده آرانی، زهرا، (۱۳۹۴)، مبانی و مولفه‌های تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی، مجموعه مقالات همایش ملی تمدن نوین اسلامی دانشگاه شاهد.
- خزائی، علی؛ خسروی، محمدرضا؛ رجیبی‌دوانی، محمدحسین، (۱۳۹۶)، مؤلفه‌های نیل به تمدن نوین اسلامی در آثار و اندیشه‌ی امامین انقلاب اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، سال هفتم، (۲۹): ۵۲-۲۹.
- دورانت، ویل، (۱۳۷۸)، تاریخ تمدن، احمد بطحائی و دیگران، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- رازینی، روح‌الله؛ آذر، عادل؛ محمدی، مهدی، (۱۳۹۲)، ارائه مدل سنجش عملکرد سازمان‌های چابک: رویکرد مدل‌سازی ساختاری-تفسیری، چشم‌انداز مدیریت صنعتی، (۱۲): ۱۰۹-۸۷.
- رضوانی، روح‌الله، (۱۳۸۹)، تحلیل محتوا، نشریه پژوهش، سال دوم، (۳): ۱۵۶-۱۳۷.
- زمانی محبوب، حبیب، (۱۳۹۵)، بایسته‌های سیاسی تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره)، نشریه پژوهش‌های سیاست اسلامی، دوره چهارم، (۹): ۱۵۲-۱۳۵.
- سمسار، صدیقه؛ سمسار، محمدصادق؛ کریمی، صدیقه، (۱۳۹۴)، مدل‌سازی تحقق تمدن نوین اسلامی به کمک شبکه‌سازی اجتماعی، دوفصلنامه علمی - پژوهشی جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۳، (۲): ۶۲-۱۹.
- صادقی، ابراهیم؛ خاکی قراملکی، محمدرضا، (۱۳۹۸)، امکان‌سنجی مهندسی تمدن نوین اسلامی از منظر مدل ارتباطی دین و علم مدرن در اندیشه علامه جوادی آملی، فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۲، (۱): ۳۶-۱.
- طاهرزاده، علی‌اصغر، (۱۳۹۳)، تمدن زایی شیعه، اصفهان، انتشارات لب‌المیزان.
- عبدالملکی، هادی؛ نظامی‌پور، قدیر؛ عشایری، طاها، (۱۳۹۷)، نظریه گذار تمدنی به مثابه راهبردی برای تحقق تمدن نوین اسلامی با تأکید بر بیداری اسلامی، دوفصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۷، دوره ۱، (۱): ۱۵۱-۱۱۵.

عزتی، امیرحسین؛ چهاردولی، عباس؛ ترابی، محسن، (۱۳۹۹)، مولفه های تمدن نوین اسلامی و الزامات شکل گیری و ثمرات آن مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، فصلنامه مدیریت اسلامی، دوره ۲۸، (۱): ۷۵-۹۶.

عمید، حسن، (۱۳۸۹)، فرهنگ فارسی عمید، جلد اول، تهران، انتشارات اشجع.
فرزانه، محمدباقر؛ خیاط، علی؛ صفرپور، هادی، (۱۳۹۷)، تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری، پژوهش های اجتماعی، اسلامی (علمی- ترویجی حوزه علمیه)، سال بیست و چهار، (۱۱۸): ۲۰۵ - ۱۷۷.

قائدی، محمدرضا؛ گلشنی، علیرضا، (۱۳۹۵)، روش تحلیل محتوا، از کمی گرایی تا کیفی گرایی، نشریه روش ها و مدل های روان شناختی، سال هفتم، (۲۳): ۸۲-۵۷.
قمریان، مهدی؛ ترکشوند، احسان، (۱۳۹۶)، نقد و بررسی نظریه برخورد تمدن های هانتینگتون و تحلیل آن در مجامع مجازی با تکیه بر مبانی فلسفی، دانشگاه ملایر.
کاظمی، سید آصف، (۱۳۹۷)، چشم انداز تمدن نوین اسلامی، فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، شماره ۱، (۲): ۴۹-۲۵.

کرپیندورف، کلوس، (۱۳۹۱)، تحلیل محتوا: مبانی روش شناسی، هوشنگ نائینی، تهران، انتشارات نشر نی.

کوشکی، محمدصادق، (۱۳۹۲)، هویت و الگو: درنگی در هویت ایران امروز و الگوی اسلامی-بومی تمدن سازی، قم، دفتر نشر معارف.

متولی امامی، سید محمدحسین، (۱۳۹۴)، جستارهایی نظری در باب تمدن اسلامی، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها.

نجفی، موسی، (۱۳۹۹)، نظریه «تمدن نوین اسلامی» از رویکرد فلسفی- نظری تا رویکرد تاریخی- نظری، فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۳، (۲): ۴۰-۱.

نجفی، موسی، (۱۳۹۵)، انقلاب فرامردن و تمدن اسلامی، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

Attri, Rajesh; Dev, Nikhil & Sharma, Vivek, (2013), Interpretive Structural Modelling (ISM) approach: An Overview, *Res. J. Management Sci* ,Vol. 2(2) : 3-8.

Chapra, M.U, (2008), Ibnu Khaldun's theory of development: Does it help explain the low performance of the present-day Muslim world? ,*The Journal of Socio-Economics*, 37(2): p 836-863.

Huntington, Samuel P.- Summer 1993, (Retrieved 2013), The Clash of Civilizations? , Foreign Affairs: pp 3 – 27.

Mishra, P; Sharma, R.K, (2016), Six Sigma and Interpretive Structural Modeling (ISM) for Effective SCC with focus on Human Dimensions, Int. J. Business Excellence, Vol. 9, (4): PP 387-417.

Shrimali, Arvind Kumar; Soni, Vimlesh Kumar & Pawar, Shashank Singh, (2018), Interpretive Structural Modeling of identified Barriers to Lean Implementation in SMEs, MATEC Web of Conferences 183.

Wei, Ruan, (2011), Civilization and Culture, Globality Studies Journal, (24).

حاج علی اکبری، محمدجواد (۱۳۹۷)، «نکات کلیدی در تحلیل بیانیه گام دوم»:

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=42007>

خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷)، «بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران»:

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۹)، «بیانات در دیدار کارگزاران نظام»:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3039>

خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۰)، «بیانات در دیدار کارگزاران نظام»:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10881>

شهرستانی، سیدحسین (۱۳۹۷)، «گام دوم به مثابه سیاست‌نامه»:

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=41757>

فاضل، رقیه (۱۳۹۷)، «با بیانیه گام دوم چطور باید مواجه شد؟»:

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=41879>